

Отримано: 27 лютого 2017 р.

Прорецензовано: 06 березня 2017 р.

Прийнято до друку: 14 березня 2017 р.

Примостка Л. О. Вплив економічних циклів на банківську діяльність / Л. О. Примостка // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. – Острог: Вид-во НУ«ОА», травень 2017. – № 4(32). – С. 175–180.

УДК 336.71

JEL-класифікація: G 21

Примостка Людмила Олександрівна,

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту банківської діяльності,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

ВПЛИВ ЕКОНОМІЧНИХ ЦИКЛІВ НА БАНКІВСЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ

У статті досліджено взаємозв'язок економічних циклів та банківської діяльності, систематизовано причини виникнення та механізми прояву економічних циклів різної довжини. Виявлено особливості протікання та тривалість економічних циклів у вітчизняних умовах. Проаналізовано динаміку співвідношень обсягу сукупного кредитного портфеля банків, внутрішнього валового продукту та резерву за кредитними операціями банків. Виявлено роль банківського кредитування на різних фазах економічного циклу, обґрунтовано заходи, спрямовані на послаблення негативного впливу кредитної експансії на циклічність економіки.

Ключові слова: циклічність економічного розвитку, кредит, трансляція ризиків, якість кредитного портфеля, резерви, контрциклічне регулювання.

Примостка Людмила Александровна,

доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой менеджмента банковской деятельности,
ГВУЗ «Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана»

ВЛИЯНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЦИКЛОВ НА БАНКОВСКУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

В статье исследована взаимосвязь экономических циклов и банковской деятельности, систематизированы причины возникновения и механизмы проявления экономических циклов разной длины. Выявлены особенности протекания и длительность экономических циклов в отечественных условиях. Проанализирована динамика соотношений объемов совокупного кредитного портфеля банков, внутреннего валового продукта и резерва по кредитным операциям банков. Выявлена роль банковского кредитования на разных фазах экономического цикла, обоснованы меры, направленные на ослабление негативного влияния кредитной экспансии на цикличность экономики.

Ключевые слова: цикличность экономического развития, кредит, трансляция рисков, качество кредитного портфеля, резервы, контрциклическое регулирование.

Lyudmila Prymostka,

Professor, Head of Department of Management and Banking,
SHEI «Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman»

THE IMPACT ECONOMIC CYCLES ON BANKING

The interrelation between economic cycles and banking, systemated causes and mechanisms of manifestation of economic cycles of different lengths. Featured of occurrence and duration of economic cycles in domestic conditions. Analyzed the dynamics of volume ratio of total loan portfolio of banks, gross domestic product and the reserve for credit operations of banks. Detected the role of bank lending in different phases of the economic cycle, reasonable measures aimed at easing the negative impact of credit expansion on the cyclical economy.

Key words: the cyclical nature of economic development, credit, broadcast risks, quality of loan portfolio, reserves, countercyclical regulation.

Постановка проблеми. З розвитком цивілізації суспільство, попри всі уживані заходи, не може запобігти глобальним конфліктам, міжнародним кризам, політичним помилкам та непередбачуваним ситуаціям. Обмеженість природних, людських і фінансових ресурсів, невизначеність середовища діяльності суб'єктів призводить до появи нових ризиків та зростання їх впливу на всі сфери діяльності людства. Про це свідчить і глобальна економічна криза 2008–2009 рр., наслідки якої не вдалося повністю подолати й досі. Розпочавшись із грошово-кредитної сфери, кризові явища швидко поширилися на всі сектори економіки, ще раз засвідчивши, що банківська діяльність тісно пов'язана із циклічністю розвитку всієї економічної системи. Ця криза висунула нові виклики, пов'язані насамперед із забезпеченням стабільності фінансового сектору. Тому дослідження, присвячені виявленню глибинної природи циклічного розвитку економіки та впливу банківської сфери на протікання економічних циклів, не втрачають своєї актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам циклічності економічного розвитку, аналізу впливу економічних циклів на суспільство, пошуку нових інструментів прогнозування з метою передбачення та попередження кризових явищ присвячені праці науковців, серед яких К. Жюгляр, Дж. Кітчін, С. Кузнець, М. Кондратьєв, Дж. М. Кейнс, Ф. Лука, К. Маркс, Х. Мінські, Ф. Мендельман, Р. Рейс, В. Сапорта, Е. Тайлкоут, Г. Хоггарт, К. Фрімен, Дж. Шумпетер та інші [1–9]. І хоча циклічність економічного розвитку стала предметом багатьох наукових досліджень ще з XIX століття, завдання пошуку ефективних механізмів згладжування впливу економічних циклів залишається не вирішеним. Реальний розвиток подій як економічних, так і політичних, висуває все нові виклики світовій спільноті, постійно привертаючи увагу вчених до вирішення проблем циклічності [11–15]. Тому обґрунтування вибору ефективних заходів контрциклічного регулювання економічних процесів, які переважно пов'язані з фінансово-банківською сферою, потребує подальших наукових пошуків.

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є виявлення взаємовпливу економічних циклів та банківської діяльності, а також обґрунтування заходів, спрямованих на контрциклічне регулювання банківської діяльності. Завдання дослідження: дослідити природу економічних циклів різної довжини, систематизувати причини їх виникнення та механізми прояву; виявити особливості протікання економічних циклів у вітчизняних умовах; проаналізувати зв'язок між макроекономічними індикаторами та узагальненими показниками банківської діяльності; виявити роль банківського кредитування на різних стадіях економічного циклу; обґрунтувати заходи, спрямовані на динамічне регулювання діяльності банків залежно від фази економічного циклу з метою послаблення негативного впливу банківського кредитування на циклічність економічного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Циклічність економічного розвитку визнано найбільш загальною та важливою закономірністю суспільно-економічних відносин. Економічний цикл визначають як періодичні коливання загального рівня економічної активності, які виражаються в таких показниках як обсяг валового внутрішнього продукту, рівень зайнятості населення, обсяг інвестицій, коливання цін, обсяги виробництва, рівень інфляції [10]. Будь-які цикли, враховуючи економічні, характеризуються періодичним повторенням певних фаз, яких у найзагальнішому випадку виокремлюють дві: це фази піднесення та спаду (двофазна модель циклу). В економічних циклах найчастіше йдеться про чотири або п'ять фаз: уповільнення (криза), депресія, відновлення (пожвавлення), зростання (підйом), пік [11, с. 9].

Проблема циклічності економічного розвитку досліджувалася багатьма вченими з різнопланових позицій, що дозволило виокремити різні за характером прояву цикли. Найбільш відомими стали цикли Кітчїна (короткі цикли), Жюгляра (середньострокові або ділові цикли), Кузнеця (довгострокові цикли) та Кондратьєва (довгі хвилі економічної кон'юнктури), що відрізняються як за довжиною (тривалістю), так і за причинами виникнення, механізмами дії та наслідками (таблиця 1).

Таблиця 1

Характеристика економічних циклів за тривалістю та механізмами дії

Назва циклу	Тривалість циклу (роки)	Причини виникнення	Механізми дії
Цикли Кітчїна (Kitchin cycles)	3–5	Вплив асиметрії ринкової інформації, наявність часового лагу, з яким підприємства реагують на зміни економічної кон'юнктури	Перерозподіл ресурсів у результаті балансування попиту та пропозиції товарів. Підприємства реагують на підвищення кон'юнктури ринку зростанням обсягів виробництва та забезпеченням високого рівня зайнятості за незмінних обсягів основних засобів. У результаті пропозиція товарів на ринку поступово стає надлишковою, ціни знижуються, на складах накопичується товар, що змушує підприємства знизити обсяги виробництва та перерозподілити ресурси на виробництво інших товарів
Цикли Жюгляра (Juglar cycles)	7–11	Надмірні інвестиції та кредитна експансія, створення надлишкових виробничих потужностей, перевиробництво товарів	Перерозподіл активів у межах окремих секторів економіки. Надмірні обсяги інвестицій на фазі зростання утворюють надлишкові виробничі потужності. Фаза депресії – компенсаторний механізм впливу утворених унаслідок цього дисбалансів
Цикли Кузнеця (Kuznets swings)	15–25	Міграційні процеси, їх вплив на інфраструктуру ринку та сектор будівництва	Перерозподіл активів між секторами економіки та територіями, що вимагає значних обсягів інвестицій в інфраструктуру та будівництво
Цикли Кондратьєва (Kondratieff cycles)	45–60	Зміни обсягів інвестування та темпів вибуття капіталу, вплив винаходів та інновацій	Фундаментальний перерозподіл ресурсів унаслідок утворення нових секторів економіки та структурної трансформації всієї економічної системи на новій технологічній базі

Складено за джерелами: [1, с. 34; 12, с. 12; 13, с. 12; 15, с. 323–327].

Дослідження вчених показали, що довгі, середні та короткі цикли не існують відокремлено один від одного. Й. Шумпетер створив модель економічного циклу, яка передбачала інтеграцію циклів Кітчина та Жюгляра, в результаті чого утворюються хвилі Кондратьєва [7, с. 1090]. Таке розуміння природи економічних циклів пояснювало зв'язок між циклами різної довжини. Представники теорії інновацій К.Фрімен і Ф. Лука здійснили періодизацію довгих хвиль із визначенням їх основних рушійних сил [9, с. 307].

Емпіричні дослідження динаміки світового ВВП дозволили визначити тривалість циклів у сучасних реаліях: 3–4 роки (цикли Кітчина), 7–9 років (цикли Жюгляра), 16–18 років (Цикли Кузнеця) та 45–55 років (цикли Кондратьєва). За результатами досліджень, проведених на базі аналізу динаміки річних приростів реального ВВП України, встановлено, що часові межі прояву економічних циклів у вітчизняній практиці дещо відрізняються від світових. Так, для України довжина циклів Кітчина становить 2–4 роки, циклів Жюгляра – приблизно 7–11 років, а довжина циклу Кузнеця – 22 роки [15, с. 328]. Результати проведеного аналізу довели, що цикл Кузнеця (22 роки) в українській економіці найбільш виражений (рис. 1).

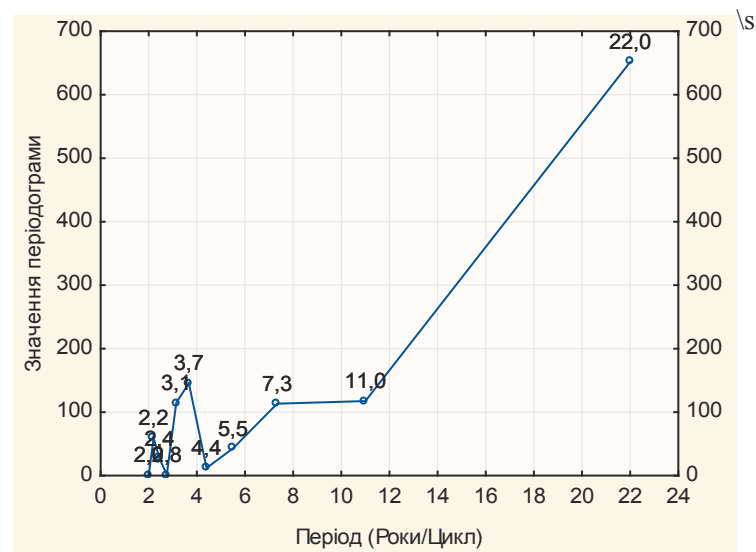

Рис. 1. Періодограма річних темпів приросту реального ВВП України [15, с. 329]

Природа циклічного розвитку економіки та закономірності економічних циклів є багатоаспектною проблемою. Водночас більшість дослідників звертають увагу на особливу роль банків у процесах протікання економічних циклів. Так, К. Жюгляр уважав, що головною причиною наявності циклів є надмірні обсяги кредитування та значне зростання частки кредитних коштів у джерелах фінансування діяльності підприємств. Основною небезпекою, на його думку, є неправильний вибір напрямів розміщення кредитних ресурсів та інвестицій у проекти, які не стають самоокупними. Вчений наголошував, що у формуванні економічного циклу банківська система відіграє подвійну роль: на фазі зростання забезпечує можливість спекулятивної поведінки, а на фазі кризи погіршує наслідки її реалізації через стиснення кредиту. К. Жюгляр уважав, що в суспільстві, де не сформовано кредитних відносин або вони знаходяться на низькому рівні, циклічність економічного розвитку проявляється меншою мірою, ніж у країнах із розвинутою фінансовою системою [8, с. 14–16]. Важливим результатом досліджень К. Жюгляра стало обґрунтування безпосереднього впливу спекулятивної поведінки, схильності до ризиків та «ефекту зараження» на глибину економічних циклів.

Визначальну роль кредиту як фактору впливу на стабільність економічного розвитку відзначав К. Маркс, підкреслюючи, що дестабілізуючий вплив на економіку здійснює як комерційний, так і банківський кредит [3]. К. Маркс, як і К. Жюгляр, уважав фазу зростання етапом економічного циклу, на якому формуються економічні дисбаланси. Зокрема, зростають обсяги кредитування й інвестицій, що призводить до збільшення обсягів капітальних активів і товарного капіталу.

Виникнення дисбалансів у сфері грошового обігу основною причиною появи економічних циклів вважають монетаристи. На їх думку, основним фактором, який зумовлює економічне стиснення, є дефляція, а прогнозоване повільне зростання цін і ліберальний підхід до регулювання економіки є запорукою економічної стабільності. За твердженням Дж. М. Кейнса, економічний цикл – це не просто періодична зміна напрямку динаміки економічних показників, важливою його характеристикою є період кризи, різкого погіршення кон'юнктури. Основним завданням контрциклічної політики Дж. М. Кейнс уважав не боротьбу з проявами циклічності, а запобігання кризовим явищам [3, с. 12].

Представники австрійської теорії економічних циклів пояснюють це явище недосконалістю побудови сучасних банківських систем. Основною причиною циклічності економічного розвитку вони вважають коливання грошової маси, які виникають у результаті дії кредитного мультиплікатора. Часткове резервування депозитів та їх використання для кредитування економіки сприяє нарощуванню грошової маси, сприяючи зниженню відсоткових ставок. Це дозволяє підприємствам нарощувати обсяги інвестування, вкладаючи кошти і в такі проекти, які за вищою відсотковою ставкою були б нерентабельними [11, с. 8].

Значний внесок у дослідження економічних циклів зробив автор теорії фінансової крихкості Х. Мінські, який стверджував, що економічні цикли тісно пов'язані з кредитними циклами [5, с. 8]. Причиною виникнення економічних циклів учений вважає зміни у способах фінансування інвестицій, а роль банків та інших фінансових інститутів в економічному циклі визначає як посередників, через яких відчуття невизначеності та ризику транслюються на пов'язаних взаємним впливом економічних агентів, унаслідок чого зростають негативні очікування. Коливання економічного циклу вчений трактує як логічний наслідок цих очікувань. Про вплив циклів на діяльність банків через формування очікувань ідеться і в принципах надійного стрес-тестування, визначених Базельським комітетом із банківського нагляду. Зокрема, в документі відзначається, що в часи тривалої експансії банки схильні недооцінювати ризики [16]. Це дозволяє зробити висновок, що значною мірою циклічний розвиток економіки обумовлений нездатністю економічних агентів об'єктивно оцінити ризики та адекватно відреагувати на них.

Реальна економіка також впливає на банківський сектор, що відображається через динаміку формування резервів для покриття проблемних кредитів, обсягів контрциклічних буферів капіталу та інші показники банківської діяльності. Таким чином, очевидно, що зв'язок між банківською діяльністю та економічними циклами є незаперечним та двостороннім. Зокрема, Г. Хоггарт, Р. Рейс та В. Сапорта встановили, що незалежно від каналу зв'язку з реальною економікою, криза банківської системи має значні наслідки, а втрати реального сектору впродовж банківської кризи становлять від 15% до 20% річного ВВП [6].

Згідно з теорією фінансової крихкості обсяги та якість кредитного портфеля банків також змінюється циклічно, і у фазі підйому темпи зростання обсягів банківського кредитування випереджають темпи зростання виробництва [5, с. 8]. Вивчення специфіки розвитку вітчизняної банківської системи дає підстави стверджувати, що саме обсяги та якість сукупного кредитного портфеля банків мають домінуючий вплив на циклічність економічного розвитку. Таким чином, динаміка таких індикаторів як співвідношення обсягів кредитування фінансових корпорацій та ВВП, а також показників якості сукупного кредитного портфеля банків України є важливими характеристиками для дослідження циклічності розвитку економіки. З огляду на те, що у вітчизняній практиці якість споживчих кредитів постійно знижується, вважаємо за доцільне долучати до розрахунку й обсяг кредитів, наданих фізичним особам. Аналіз динаміки цих індикаторів (відношення кредитного портфеля до ВВП – КП/ВВП; відношення резервів за кредитними операціями до сукупного обсягу кредитного портфеля банків – Р/КП) дають підстави зробити висновок, що вони перебувають у протифазі (рис. 2).

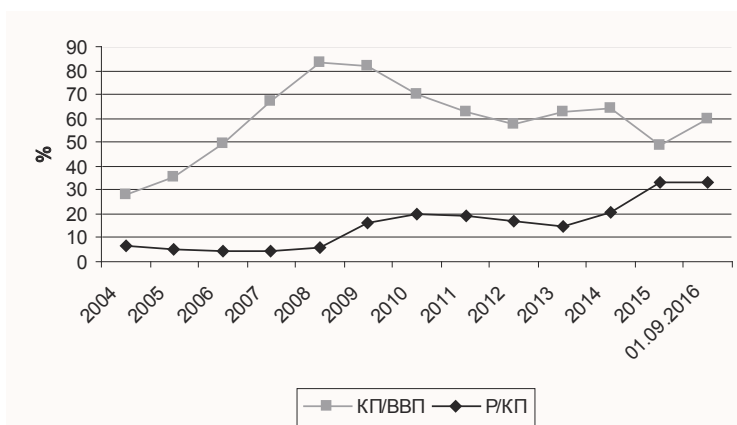

Рис. 2. Динаміка показників КП/ВВП та Р/КП у період з 2004 р. по 3 кв. 2016 р.

Побудовано за джерелами [18].

На фазі підйому, тобто до початку кризи 2008 р., спостерігалася кредитна експансія й обсяги кредитування стрімко зростали, що неминуче супроводжувалося зростанням ризиків, відповідно й резерви мали б збільшуватися. Однак резерви за кредитними операціями банків, навпаки, зменшувалися, а значить були недосформовані. Це означає, що на фазі економічного зростання банки схильні недооцінювати

ризиків, зокрема й кредитні, що негативно впливає не тільки на фінансову стійкість банківської системи, але й на протікання фази спаду в економічних циклах. Така ж схильність до недооцінки ризиків характерна й для діяльності міжнародних банків. Саме цей висновок експертів спонукав до включення до Базеля III контрциклічних буферів, створених із метою запобігання банкрутства банків в умовах надмірного зростання обсягів кредитування.

Починаючи з 2009 р., українські банки змушені були переглянути якість своїх кредитних портфелів та формувати резерви в значно більших обсягах, що в підсумку призвело банківську систему до значних збитків у сумі 38 450 млн грн за підсумками 2009 р. Стрімке зростання ризиків у посткризовий період (не лише фінансових, а й політичних) вимагало формування значних резервів, ставши основною причиною збиткової діяльності та ліквідації багатьох банківських установ в наступні роки. У період 2010–2013 рр. обсяги банківського кредитування суттєво скорочувалися, тоді як резерви, навпаки, зростали, що й підтверджує висновок про рух цих індикаторів у протифазі. Це дає підстави зробити припущення про суттєвий вплив суб'єктивних факторів на процес управління банками, а значить і на стан економіки загалом. Керівники банків схильні не до критичного аналізу об'єктивної ситуації, а до руху в руслі загальних трендів, наслідування поведінки конкурентів тощо. Така поведінка банків посилює циклічні коливання економічного розвитку.

Таким чином, циклічність розвитку економіки та вразливість банківських систем обумовлена не лише об'єктивними, але й суб'єктивними чинниками, які на рівні суспільства приймають такі форми поведінки як короткозорість бачення катастроф (*distress myopia*), стадна поведінка (*herd mentality*). Суттєвий вплив також має показник ефективності антикорупційної політики, який є частиною розрахунку індексу трансформації Бертельсманна [17]. Статистичний аналіз показників, таких як корумпованість державних посадовців, рівень освіти, доступність кредитної історії, показав, що їх значимість варіюється залежно від рівня економічного розвитку країни. Для країн із розвинутою економікою значимих предикторів не виявлено, що, ймовірно, пояснюється високим рівнем їхнього розвитку за всіма розглянутими критеріями. Для країн із середнім рівнем доходів найбільш значимим є корумпованість державних посадовців. Отримані результати засвідчили, що ефективність антикорупційної політики в країнах, де відбулась криза (2008 р.), значно нижча за аналогічний показник у країнах, де її не зафіксовано [15].

Висновки. Отже, за результатами проведеного дослідження розроблено низку пропозицій, спрямованих на діагностику дисбалансів, попередження кризових явищ та згладжування негативного впливу циклічності на розвиток економіки. Так, необхідно здійснювати аналіз глобальних дисбалансів, адже виникнення фінансових криз спричинене саме такими дисбалансами. Появу таких криз на глобальному рівні можна передбачити та уникнути, якщо виявляти країни чи регіони, які залучають занадто великі обсяги іноземних інвестицій чи, навпаки, інвестують надмірні обсяги коштів в економіку інших країн.

Із метою уникнення глобальних фінансових потрясінь необхідно здійснювати макропруденційний нагляд за банківською діяльністю як на глобальному рівні, так і в межах окремих держав чи їх об'єднань. Для уникнення недооцінки ризиків, необхідно проводити зворотне стрес-тестування та пошук найгірших сценаріїв розвитку подій. Уникнути стадної поведінки неможливо, але необхідно створити розвинуту інформаційну інфраструктуру для пом'якшення впливу негативних наслідків.

Необхідно розробити та законодавчо закріпити механізм перегляду пріоритетності цілей в умовах фінансової чи банківської кризи, а також надання повноважень щодо використання нестандартних інструментів монетарного регулювання економіки. Слід законодавчо закріпити за центральним банком та іншими державними органами функції з підтримання стабільного динамічного розвитку фінансово-банківської системи, а також – чітко визначити інструменти та повноваження, які дозволяють виконати ці функції. З метою забезпечення оперативних та узгоджених дій у випадку загрози виникнення фінансової чи банківської кризи слід законодавчо закріпити механізм взаємодії між центральним банком, іншими органами нагляду та виконавчими органами держави.

Література:

1. Кондратьев Н. Д. Большие циклы экономической конъюнктуры. – М., 1928.
2. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / пер. проф. Н. Н. Любимова. – М. : Гелиос АРВ, 2012. – 352 с.
3. Маркс К. Капитал / К. Маркс // Т. 3. – М., 1970. – 1078 с.
4. Mishkin F. S. Asymmetric Information and Financial Crises : A Historical Perspective / Financial Markets and Financial Crises : conference materials : March 22–24, 1990 / University of Chicago, 1990. – P. 69–108.
5. Minsky H. P. The Financial Instability Hypothesis / H. P. Minsky // The Jerome Levy Economics Institute of Bard College, Working Paper № 74. – 10 p.
6. Hoggarth G. Costs of banking system instability : Some empirical evidence / G. Hoggarth, R. Reis, V. Saporta // Journal of Banking & Finance. – 2002, vol. 26. – P. 825–855.
7. Shumpeter J. A. History Of Economic Analysis / J. A. Shumpeter // London : Allen & Unwin (Publishers) Ltd. – 1954. – 1283 p.

8. Legrand M. D. Business Cycles in Juglar and Schumpeter / M. D. Legrand, H. Hagemann // *The History of Economic Thought* 49, 1 (2007). – P. 1–18.
9. Freeman C. As Time Goes by : From the Industrial Revolutions to the Information Revolution / C. Freeman, F. Louca // *The Academy of Management Review*, Vol. 27, No. 2. – 2002. – P. 306–308.
10. *Енциклопедія Британіка онлайн*. Режим доступу : <http://www.britannica.com>.
11. Заостровцев А. П. Экономические циклы: анализ австрийской экономической школы / А. П. Заостровцев // *Финансы и бизнес*. – 2009. – № 3. – С. 5–18.
12. Bormotov M. Economic cycles : historical evidence, classification and explication / M. Bormotov // *MPRA Paper No. 19616*. – 2010. – P. 1–30.
13. Korotaev A. A Spectral Analysis of World GDP Dynamics : Kondratieff Waves, Kuznets Swings, Juglar and Kitchin Cycles in Global Economic Development, and the 2008–2009 Economic Crisis / A. Korotaev, S. Tsirel // *Structure and Dynamics*, vol.4(1). – 2010. – P. 1–55.
14. Андреев С. Ю. Экономические циклы в современной макроэкономической теории [Электронный ресурс] / С. Ю. Андреев // *Научный журнал КубГАУ, №75(01), 2012*. – Режим доступа : <http://ej.kubagro.ru/2012/01/pdf/20.pdf>.
15. *Банківська система України : інституційні зміни та інновації : монографія / за заг. ред. Л. О. Примостки*. – К. : КНЕУ, 2015. – 434 с.
16. Principles for Sound Stress Testing Practices and Supervision / Basel Committee on Banking Supervision, 2009. – 26 p.
17. BTI transformation index. – Режим доступу : <http://www.bti-project.org/bti-home>.
18. Офіційний сайт Національного банку України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=11879608.